

jící ráz a platnost, „odosobnění“ a „odsubjektivnění“ a „pocit přítomnosti cizího subjektu, jenž příslovím zasahuje do projevu“ (Mukařovský: *Cestami poetiky* ..., str. 293). Nemyslím tím samozřejmě, že by byl dramatický text složen z přísloví, ale jde mi o zobecnující (často filozofující) ráz relik, u nichž pocítujeme jejich obecnou platnost, a které se tak odpoutávají do jisté míry nejen od svého původce, ale i od bezprostředního kontextu děje, aby se pak případně podílely na symbolické hodnotě celkového díla. Pro pochopení „výbočení z času“ je zajímavá také lyrika. Ta, jak známo, prostrádá tranzitornost (v Zichově terminologii) a má přítomnost, avšak není to přítomnost dialogu, ale přítomné vyslovění, které se snaží odtrhnout od reálného času; jde o výpověď, která si nese situaci sama v sobě, které chybí bezprostřední aktuálnost; lyrika směřuje k mimočasovosti. Nejde mi tu o rozbor časových charakteristik lyriky, ale o pochopení jistých jejích funkcí v rámci jiného kontextu. Básnické drama někdy vysunuje do popředí dění jazyka a zatlačuje „realnost“ postavy (danou především fyzickými rysy) a má tendenci vložit jak jednání, tak výraz psychického dění do řeči; řeč se tu do jisté míry stává subjektem. To ve svých důsledcích může naznačovat tendenci k monologizaci, která je podmíněna jednak podstatnou rolí jazyka, ale také onou zmíněnou „mimočasovostí“ lyriky. Ale pozor: právě příklad básnického dramatu může ukázat úskali takových zobecnění. Rysy, které jsme uváděli u básnického dramatu, vystupují do popředí zvlášť zřetelně ve srovnání např. s texty, které chtějí vytvořit co nejurčitější zdání bezprostřednosti a přítomnosti, které zastírají celkový kontext ve prospěch přítomné akce, které jsou výrazně dialogizovány. Víme však, že v jistých historických etapách vývoje dramatu nemůžeme najít takové textové rozrušení a potom např. charakteristiky, které my bychom dnes spojovali s monologizací, mohly být chápány jako dialogické a naopak. Čili v našich úvahách nesmí jít o nějaké jednoznačně definované vlastnosti, které bychom mohli slepě aplikovat na jakýkoli text. Naopak jde o to, abychom pochopili funkci vztahu mezi monologičností a dialogičností v jejich vzájemnosti a historické proměnlivosti.

Otázka popisu různých funkcí jazyka dramatu úzce souvisí s problémem celkové stylizace textu. Vždyť ani dnes nemusí být rozdíl mezi např. dramatem v próze a veršovaným dramatem rozdílem ve věrohodnosti, pravděpodobnosti či realnosti. Každé drama má mít jistou stylovou jednotu, stylově zaměřené, v jehož rámci jsou věci věrohodné, pravděpodobné a reálné (např. změny rytmu, dané střídáním prózy a verše u Shakespeara, nenarušují jednotu dramatu). A problémem stylového zaměření zase úzce souvisí s požadavky a konvencemi žánru, které se silně podílejí na orientaci vývoje kontextu a významovém sjednocení. Tyto problémy vystoupí do popředí také tehdy, když budeme uvažovat o způsobu divadelní realizace dramatických textů³⁴⁾ (zde se též objeví otázky vztahu psaného a mluveného jazyka).

V této studii jsem se snažil ukázat proměnlivost vztahu mezi dialogem a monologem a určit kritéria jejich rozlišení, stejně jako různé funkce, kterých nabývají v rámci dramatického textu. Z hlediska jejich postavení v textu bylo zvlášť důležité poukázat na vzájemné vztahy, přesahy a přechody mezi nimi, které narušují jednoznačnost a jsou zdrojem významových proměn řeči v dramatu.

Dialog a monolog se projevují především v řeči (jak už bylo řečeno, někdy mohou být některé její části nahrazovány prvky neverbálními), ta jim dává formu a prostředky. Poukázal jsem však také na to, že dialog a monolog jsou též projevem myšlení a postoje subjektu, což ukazuje ke zdroji fungování, jenž leží mimo řeč samu. A právě skutečnost, že řeč (dialog a monolog) se nemusí vždy ztotožňovat s některým z těchto zdrojů (být jeho projevem), vede k tomu, že ta či ona forma neplní vždy daný účel a že může být dokonce někdy protikladná. Proto jsem hovořil o dialogičnosti a monologičnosti jako dvou tendencích, které se mohou prosazovat přes zjevnou formu, v napětí s ní. V tak složitém a strukturovaném celku, jakým je dramatický text, se aktivizují různé subjekty,